

Петрус М. В. Самореалізація Духновича як педагога у практиці сімейного виховання / Маріанна Василівна Петрус // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики: [зб. наук. праць]. – Вип. 7(17). – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С.82-85.

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ДУХНОВИЧА ЯК ПЕДАГОГА У ПРАКТИЦІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Постановка проблеми та її актуальність. З-поміж яскравого сузір'я талановитих митців педагогічної думки чільне місце належить мислителю австрійських русинів, усього українського народу та європейського світу – **Олександрі Васильовичу Духновичу (1803-1865)**. Натхненник нової педагогічної плеяди, корифей педагогічної думки, автор "*Народної педагогії*", новаторської книги, яка у значній мірі випереджала тогочасну педагогічну думку, озброювала українських вчителів та батьків прогресивною методикою навчання і виховання дітей. Це не конгломерат окремих педагогічних положень чи ідей, а аргументована і вмотивована концепція народної освіти, детальна розробка таких напрямків виховання як моральне, трудове, фізичне, статеве. Не дивлячись на їх багатогранність, теза про важливість сім'ї в арсеналі впливу на дітей займає першорядне значення і залишається вже тривалий час актуальною.

Тож об'єктом свого дослідження ми бачимо саме сімейне виховання, визначення його вартості, ролі, місця і значення для педагогіки Закарпаття та України загалом. Ми доводимо ту думку, що саме О.Духнович стояв біля витоків родинно-сімейного виховання як самостійного напрямку в українській педагогіці.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Тема, що стала предметом вивчення неодноразово порушувалася багатьма авторами. Щоправда, йдеться про загальний аналіз педагогічної діяльності вченого. Вагомим внеском у дослідження педагогічного спадку О.Духновича є праці таких авторів, як А.Машталер, Ф.Науменко, В.Гомоннай, В.Турияниця, В.Гарапко та ін.

Мета статті полягає у спробі довести ключову роль сімейного виховання у процесі становлення особистості.

Виклад основного матеріалу.

Августин Волошин у праці «Пам'яті Олександра Духновича» так охарактеризував письменницьку і просвітницьку діяльність митця: «Духнович засіяв нам звіздою своєї письменної праці тоді, коли починався час бистрого і опаснішого упадку нашої народної життя, коли стали пропадати всі скарби руського самосознання... Духновичова поезія подавала русинам ін'єкції в часах майже смертельної летаргії, його сильний голос будив нас в ночах найглибшого нашого народного сну і причинив то, що зоря народного воскресіння зустріла туй нас ще перед повним винародовленням».

Погляди на сімейне виховання Духновича в основному складаються під впливом вчень Я. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Д. Локка і традицій української народної педагогіки. Слід погодитися з думкою провідних вчених-педагогів України О.Мазуркевича, Ф.Науменка, що крім К.Ушинського, ніхто з педагогів на Україні не займався цим питанням так послідовно, як О.Духнович.

Будучи добре ознайомленим з тогочасним станом сімейного виховання, О.Духнович розкрив причини недостатньої результативності виховного процесу, розробив шляхи розв'язання цієї проблеми. Це одна з перших спроб на Україні дати продуману систему сімейного виховання.

Мету і завдання сімейного виховання просвітитель вбачав у повній відповідності із своїми педагогічними поглядами: "Батьки повинні... на користь суспільства їх призначити, словом про душевне і тілесне блаженство піклуватися" [4,9].

Ідеал О.Духновича – вихована людина. Він застерігав батьків, які головною метою вважають максимальне задоволення матеріальних потреб дітей. «Дай сину твоему здоровий нрав, дай ему науку, способность, трудолюбие, доброе сердце, дай ему добрую волю, и уже дал еси ему богатство».

Цікавою є думка науковця про те, що про розвиток дитини треба дбати вже тоді, коли батько і мати тільки задумали мати дитину. Це повинно знаходити втілення у прагматичному способі життя, морально-психологічному, сприятливому, оптимістичному і життєрадісному стані [2,42].

Ставив акцент на тому, що, по-перше, "родителі повинні дітей... здоровими родити" [4,9], а здоров'я дитини, як відомо, бере початок у психічному та фізичному здоров'ї батьків, а тому закликав їх уникати будь-яких негативних впливів. Адже давно відомо, що процвітання нації залежить від міцної і здорової родини. Вимагав від усіх дорослих людей з великою обережністю ставитися до одруження, в результаті якого вони беруть на себе повну відповідальність за здоров'я нової генерації. Закликав уникати розбещеності в особистому житті, адже okazіональне знайомство і несерйозне одруження, на думку педагога, може принести чималу шкоду дітям, їх майбутньому розвитку [5,45].

Історичний дискурс засвідчив, що в часи О.Духновича домашні умови трудящих були дуже важкими. Злиденність закарпатського селянства, непосильна праця, постійні нестатки і голод призводили до того, що батьки йшли до корчми і там заливали своє лихо горілкою. Це призводило до ще більшого розорення, породжувало сімейні сварки, відчай і безнадію. Педагог ратував на шкідливість, згубний вплив пияцтва на потомство. З особливою відразою ставився до вживання алкоголю, бо глибоко переконаний, що діти "от п'яних родителів" розвиваються ненормально, ростуть апатичними, розумово відсталими. Радив батькам сторонитися "корчми, як от біса пекельного", не пити "паленьки" та вина, держати себе у "трезвенности" [4,4].

Головними мірилами сімейного виховання Духнович вважав такі:

- Діти мають родитися в законному шлюбі. Це має значення, бо слава роду, моральні якості майбутньої родини продовжуються в генетичному коді попередників роду і "слава роду чоловіку от чести отца его зависит" [4,23].

- Діти мають народжуватися здоровими і тільки від здорових батьків. Які батьки, такі й діти, бо "из гнізда совьего никогда не происходит соловей, а только ухатая сова" [4,23].

- В сім'ї мають бути створені сприятливі умови в період вагітності матері. Мати на цьому етапі – біологічна колиска дитини, констатує Духнович, система її життєзабезпечення – прообраз світу, в який дитині треба прийти. Зате в сім'ї має

панувати розвиток дитини природним шляхом, куди входить природне харчування, фізичне загартування, наявність відповідних санітарно-гігієнічних умов [1,50].

Домінантні лінії у вихованні та первинному розвитку психічно повноцінної людини педагог спрямовував на вирішальну роль батьків. Вони відповідальні перед Батьківщиною, перед суспільством за виховання своїх дітей. Формування батьків як педагогів є важливою проблемою. Адже вони є першими вихователями своїх дітей і це їх "естественная повинность".

Починати виховання дитини, стверджував мислитель, треба відразу після народження. Для цього необхідно давати їй можливість більше рухатися, берегти її здоров'я, дисциплінувати тіло й розум, учити її. "Тільки навчання зі всіх земних благ безсмертне і божественне. Дай його дитині своїй – і ти дав їй все", - наголошував О.Духнович [4,4]. Спілкування з дитиною має бути лагідним: "Любов заохочує на добро, а ... ласкаве звернення від зла відучує дитину". Так розвиваються її позитивні почуття і мова, без цього маля – мов пташка в неволі: "Спитай пташку, чому вона не довольна в клітці, хоч її і цукром кормлять?!" Отже, не страхом, примусом слід виховувати дитину, а з повагою і ласкою, бо "переполохана ще більше затупіє і глупою буде" [2,43].

Детально зупинявся на вихованні дитини впродовж першого року її життя, тобто на початковому етапі її розвитку, дає конкретні вказівки батькам: дотримуватися помірності у харчуванні, фізично загартовувати, пристосовувати дитячий організм до навколишнього середовища, атмосферних і кліматичних умов, що сприяє виробленню імунітету, не тримати дитину у закритих приміщеннях, не вдягати дуже тепло. Немовлят не слід занадто туго пеленати чи безперервно носити на руках. Малюка потрібно двічі в день купати.

Вже на другому етапі розвитку дитини (від двох до семи років) активізується її фізичне виховання, яке має відбуватися паралельно з духовним. На цій стадії дитина готується до школи, в неї формуються певні моральні цінності. Кінцева мета виховання (сімейного і шкільного) – зберегти націю і народ. А єдино можливий шлях досягнення цього – наука і просвітництво [1,50-51].

В ті часи не було дитячих садків, тобто суспільного дошкільного виховання, тому О.Духнович речно обстоював правильне виховання дошкільнят в родинному середовищі.

Як діти досягнуть семи років, Духнович рекомендує батькам «со всім приготовленим записати дитину до школи, потрібними книжками снабдіти, и так отдати учителеви высшого наставленія преімлющих» [4,12].

Провідну роль у вихованні відводив берегині сім'ї, хранительці домашнього вогнища - матері, маючи на увазі не лише біологічні фактори, а й соціально-побутове становище. Стратегічно націлював на те, що "должность матери больше есть нежели отца, к отрочаты". Мати, на думку педагога краща, ніж батько, вихователька, від неї – з її природними задатками і особливостями характеру: ніжність, душевна теплота, чутливе і любляче серце, наполегливість, терпеливість, – багато в чому залежить формування характеру родини. Материнська любов – найніжніша й водночас найбезстрашніша русійна сила розвитку дитини, але вона має бути розумною, освітленою свідомістю обов'язку. Матерів, які нехтували своїм природнім обов'язком називав "зозулями", вважаючи їх поведінку аморальною. І особливо засуджував тогочасні традиції, за якими після народження дитину віддавали на годування й виховання нянькам, гувернанткам. О.Духнович радив матерям самим виховувати своїх дітей, бо це їх святий обов'язок [5,44].

Бажання до взаємної допомоги, глибоку повагу до батьків і старших містять віршовані рядки азбуки «Книжица читальная для начинающих»:

Знай, дітино, честовати
Родителей: отца, матери
І старшого все слухай,
Чести каждому отдай.

Головним гарантом виховання у сім'ї вважав цілеспрямованість цього процесу, зв'язок між родинним і шкільним вихованням, усвідомлення його кінцевої мети. Тому школа має бути зорієнтована на родину, її потреби та вимоги і має працювати із сім'єю в умовах співробітництва. Духнович постійно роз'яснював батькам, що виховання потрібне для того, щоб підготувати дітей до праці і суспільного життя. А

це може забезпечити "вище виховання", яке дає школа. Тому підготовка дітей до школи є важливим громадянським обов'язком кожної сім'ї.

Беззаперечним є той факт, що дитину не можна виховувати частинами: сьогодні – фізично, завтра – морально, післязавтра – естетично. Формування різноманітних рис майбутнього громадянина має відбуватися одночасно і гармонійно, хоча й не завжди рівномірно. Звісна річ, що сутність цього питання панорамно закросена в концепції сімейного виховання мислителя. Вона охоплює собою і поради для батьків відносно гігієни особистого життя, щоб «во-первых, діти уже здоровими родити» [4,9], і поради в справі «тілесного чад блаженства», морального, інтелектуального, патріотичного і статевого виховання.

На перший план цієї планомірної системи педагог ставив *фізичне виховання*, бо пріоритет здоров'я є найвищий. У сім'ї воно забезпечується створенням здорового способу життя, правильною організацією розпорядку дня, загартуванням організму. Фізичне загартування О.Духнович розглядав як найважливіший профілактичний засіб від хвороб, підготовку організму до майбутньої нелегкої праці, подолання труднощів, «ибо через упражнение тело крепится и способнейшее на всякий нечаянный случай стихий природных; далее твердость тела в молодости есть напутие к старости». Для зміцнення здоров'я рекомендував проводити з дітьми фізичні вправи, ігри на свіжому повітрі. Поєднання фізичного розвитку із грою у концепції О.Духновича не є самоціллю: у грі він вбачає важливий засіб інтелектуального розвитку, пізнання життя, набуття соціального досвіду.

Відрадно, що вже в ті часи згідно з прогресивними твердженнями проголошувалася гармонія "тілесного і духовного" розвитку. Однак не можна ігнорувати і той факт, що разом з цим, вся церковна ідеологія твердила, що між "душею і тілом" - непрохідна межа, що фізичне начало в людині розвивається незалежно від духовного, що людина – "створіння боже" і цьому "створінню" треба піклуватися не про тіло, а про "спасіння своєї душі", про вічне блаженство на тому світі [5,45].

Сім'я, за переконаннями педагога, має нести повну відповідальність за *моральне виховання*. Підкреслював величезне значення особистого прикладу

батьків. Вони повинні пам'ятати, що дитина "все сприймає, що бачить або чує". Тому "найбільш важливо, щоб батьки добрий приклад подавали" [4,11].

Основне завдання морального виховання О.Духнович вбачав у вихованні дітей в дусі "доброчесності", яку він розумів досить своєрідно, пов'язуючи її з етикою первісного християнства. Проте в цілому у визначенні завдань вчений виходить далеко за межі релігійних мотивацій.

Залежно від того, яке виховання отримає дитина в сім'ї, такою вона і буде: "...человек бывает тем, к чему приспособиться от молодых ногтей, привыкнет к тому или сему делу, закріпляється в мягкое сердце его добрый нрав, и бывает по обыкновению добрым или злым" [4,11]. Отож, саме в перші роки життя дитини слід прищеплювати їй найблагородніші риси, бо перші дитячі враження залишаються на все життя.

Вирішальним фактором сімейного виховання Духнович вважав моральну атмосферу, яка панує у сім'ї: сердечність у взаємовідносинах батьків і дітей. З дітьми треба поводитися ніжно, вміло користуватися похвалою і засобами покарання, не забуваючи, що від "излишества похвал дети надуваются и напоследок непокорны бывают". Рішуче засуджував тих батьків, які "тиранами показуються дитям", ставлять за найменшу провину на коліна, б'ють по обличчю, крутять вуха, і переконував, що вони цілий людський рід погубити можуть. Батьки завжди мають бути зразком тактовності, справедливості, правди, щирості, чесності, порядності для дітей.

Та слід відмітити, що в окремих випадках О.Духнович навіть допускав фізичні покарання, хоча знову ж таки, з різними застереженнями, особливо щодо фізичних покарань дівчаток. Але в цілому визнання фізичних покарань суперечить його гуманістичній концепції виховання.

Звертав увагу на такі вади дітей, як нечесність, схильність до крадіжок, підступність, заздрощі. Давав конкретні рекомендації щодо виявлення перших симптомів неправильного формування особистості, подолання цих негативних проявів.

Трудове виховання в українській родині закладає основи майбутнього життя дітей. Воно забезпечує розуміння праці як вищої цінності людини, формує працьовитість, господарність. Дієвим чинником сімейного виховання є спільна трудова діяльність батьків і дітей. Дітей слід залучати до сімейної праці, вони повинні мати конкретні трудові обов'язки, адекватні їх віковим можливостям. Така співпраця дітей з батьками має сильніший виховний вплив, ніж словесні повчання. О.Духнович розглядав трудове виховання як запоруку підготовки до життя, можливість до самореалізації особистості і вважав, що діти, виховані в корисній праці, успішніше переборюватимуть труднощі в житті, навчаться брати від природи її численні блага. Застерігав батьків від сумних наслідків неробства дітей: "Здесь есть фундамент и корень жебрачества... Соромтеся жебрачого хлеба, бо кто раз попробовал жебрачий кусок, тот своего уже никогда не будет иметь". Ідею трудового виховання дітей у сім'ї мислитель розвивав у п'єсі "Добродетель превышает богатство", в якій рішуче засуджував батьків, які замість того, щоб виховувати чесних і працьовитих громадян, дбали тільки про те, щоб створити собі достаток, багатство, задовольняти їх примхи, оберігати від праці [7,141].

Щастя людини педагог вбачав у праці. "Ленухи", гультаї, дармоїди – люди аморальні, у них немає совісті, вони не можуть бути щасливими. Праця формує характер, сприяє вихованню мужності, уміння переборювати перешкоди в житті. Тож виховання у сім'ї має спрямовуватись на виховання активної, діяльної людини. Синів радить привчати до різних робіт у сільському господарстві, навчати ремеслам малярства, різьбярства, ковальської справи, а дочок – в "женских работах наставляти..., в рукоделіи..., в резаніи" [4,37].

Звертався до батьків і їх дітей, запевняючи, що всі трудові професії рівні і почесні, якщо вони дають користь людству.

Осібне значення надавав *статевому вихованню* дітей у сім'ї. Наголошував на ціломудреності у статевому відношенні, звертав увагу на сексуальний розвиток дитини. Ведучи мову про мастурбацію у дітей і підлітків, педагог дає чіткі поради щодо запобігання їй: займати максимум вільного часу дитини, відправляти спати не раніше певного часу, коли дитина оптимально стомлена [6,21].

Успіх сімейного виховання значною мірою залежить від організації домашнього побуту, традицій сімейного життя: порядку в сімейному господарстві, залучення дітей до розподілу бюджету сім'ї, загального режиму дня, дотримання певних сімейних правил (кожна річ має своє місце, прийшов з прогулянки — вимий руки та ін.). Домашній затишок облагороджує дітей.

Не оминув своєю увагою О.Духнович і *громадянське виховання* дитини у сім'ї. Сім'я ростить громадянина. Ця теза давно усвідомлена педагогікою. Через усю творчість педагога проходить думка про виховання людини-громадянина і патріота, корисного своєму народові, своїй Батьківщині, здатного в будь-якій праці задовольнити як свої, так і громадські потреби. Одне з найголовніших завдань батьків – виховати у дітей почуття патріотизму, священного почуття любові до рідної Батьківщини, поваги і приязні до людей і народів інших національностей, народностей та віросповідання. Бо якщо з дитинства батьки не привчать дітей до цього, не виховують любові до свого народу, то з дітей виростуть космополіти – апатичні люди, позбавлені почуття патріотизму, відірвані від інтересів своєї Батьківщини, чужі своєму народові.

Будитель пристрасно боровся за самоутвердження рідного народу, проти денационалізації, асиміляції, соціальної несправедливості. Закликав кожного батька стати зразком, позитивним прикладом служіння народові, Батьківщині своєю працею, відданістю, готовністю при необхідності захищати її від нападників та зрадників.

У творах "Батьківщина", "Басня противно стыдящихся своїй народности" О.Духнович суворо засуджував всяку байдужість молодих людей до долі свого народу, засуджував і їх батьків, які заради кар'єри придушували в своїх дітях почуття національної гідності. Адже часто діти закарпатських багатіїв та духовенства, здобувши освіту у Будапешті чи Відні, починали цуратися свого народу, рідної мови, національної культури [5,45-46].

Любов о свого народу, яку, за словами просвітителя, не можна затаїти, як не можна затаїти свою кров, треба виховувати змалку. Для цього батькам слід застосовувати різноманітні методи і прийоми, зокрема переконання, особистий

приклад, змагання, залучати дітей до практичної роботи на благо людей, Вітчизни. Насамперед необхідно навчити любити рідну природу, берегти її щедроти і красу, примножувати багатство своєю працею.

Сам будитель був істинним патріотом, вірним Сином і Батьком нашого закарпатського народу. Хоча варто врахувати той суміжний факт, що живучи в Австрійській монархічній державі, своєю справжньою Вітчизною вважав Україну, а себе - русином, українцем. В часи посиленого національного гніту українців Закарпаття і Східної Словаччини, коли одна частина інтелігенції, соромлячись свого бідняцького походження, мадяризувала свої прізвища, О.Духнович з гордістю писав:

*Я русин був, єсьмь і буду,
Я родився русином,
Честний мой род не забуду,
Останусь его сином.*

Цей вірш став народною піснею закарпатців-українців, своєрідним гімном, який закликав боротися з національним поневоленням.

Хоча О.Духновича не подає переліку *методів виховання*, як не подає і самого визначення методу, вживаючи терміни «правило», «спосіб». Однак, проаналізувавши ті методичні поради, які він подає на сторінках «Народної педагогії» ми можемо прийти до висновку, що він рекомендує ефективну і дієву методику виховання дітей в сім'ї. Методи сімейного виховання за Духновичем мають свою специфіку: надзвичайну роль у вихованні дітей відіграє особистий приклад батьків, їх авторитет; вплив на дитину є більш індивідуалізованим і здебільшого ґрунтується на її конкретних вчинках. Головною умовою батьківського авторитету мислитель вважав чесну працю, патріотизм, поведінку дорослих в сім'ї і поза нею. Традиції ж української народної педагогіки енергійно підкреслюють: «Яке дерево, такий клин, який батько, такий син». Застерігав батьків від необачних вчинків, закликав до мудрості і виваженості у діях. Наводячи сентенцію про те, що «діти розбещених батьків теж розбещеними бувають... і замість доброчесності розплодять злонравність і розбещеність у цілому суспільстві». А тому, на думку

О.Духновича, найважливіше у вихованні, – щоб батьки і вихователі «отрокам своим добрый пример подавали» [4,12].

Найефективнішими методами впливу на психіку і поведінку дитини, вчений вважав роз'яснення (переконання, настанова, порада, розповідь); вправи і привчання; приклад; створення виховних ситуацій; заохочення (похвала, подарунки), осуд і покарання. Обстоював пріоритетність не стільки міри покарання, як її профілактики. Методи несуть на собі яскравий відбиток виховних цілей тієї чи іншої родини.

Різноманітними є *засоби* вирішення виховних завдань в сім'ї. Серед них: слово, праця, домашній побут, фольклор, духовний і моральний клімат родини, сімейні традиції, символи, атрибути та ін.

Висновки і перспективи. Проведене дослідження не вичерпує всіх важливих аспектів означеної проблеми. Педагогічний спадок для нас, спадкоємців Олександра Духновича, має неоціненне значення, є міцною підвалиною для створення сучасної системи сімейного виховання, потребує узагальнення, глибокого наукового аналізу, виважених оцінок. І сьогодні має суттєву пізнавальну вартість, велике теоретичне і практичне значення. Можна з упевненістю констатувати, що погляди визначного педагога на сімейне виховання велінням часу не пішли у небуття, не втратили свого історичного, пізнавального і виховного значення. Цілком закономірно, що сучасний стан розвитку людської цивілізації висуває все нові й нові вимоги до системи виховання молоді, оскільки цей процес не може бути стереотипним для всіх часів. Однак, в умовах інтегрування України в європейський освітній простір необхідно творчо використати найцінніші теоретичні здобутки й практичний доробок корифея педагогічної думки Закарпаття в царині сімейного виховання. Реалізація сукупності порад народного будителя може привести до фундаментальних зрушень у системі взаємодії сім'я-школа-суспільство.

Ми віримо: відродивши повноцінну українську сім'ю, повернемо здоров'я нації, зміцнимо її силу і примножимо історичну славу українського народу.

Література

1. Алмашій М. О.Духнович – професійний педагог // Памяти А.Духновича. Библиотека общества им. Духновича. – Мукачево, 1995. – 66 с.
2. Гарапко В. Творчість О.Духновича. – Мукачево, 2004. – 56 с.
3. Гомоннай В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.). – Ужгород, 1992.
4. Духнович О. Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских. Часть I. Педагогія общая. – Львов, 1857 // Духнович Олександр. Твори в 4-х томах. –Т.2. – Пряшів, 1967.
5. Коваль М. «Родителі є першими наставниками чад своїх...» // Рад. школа. - 1965. - №5. – С.44-46.
6. Лемак М. Психолого-педагогічні ідеї у працях О.Духновича // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – Ужгород, 1999. – Вип. 2. – С. 20-22.
7. Машталер А. Педагогічна і освітня діяльність О.В. Духновича. К.: Рад. школа, 1966. – 150 с.

Анотація

У статті розглядається проблема творчої самореалізації українського педагога О.Духновича в аспекті сімейного виховання як першорядного в арсеналі впливу на дітей. Подаються основні засади, зміст і методика виховання у сім'ї.

Аннотация

В статье рассматривается проблема творческой самореализации украинского педагога О.Духновича в аспекте семейного воспитания как первостепенного в арсенале влияния на детей. Представляются основные принципы, содержание и методика воспитания в семье.